

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 9, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2022): 67-102

Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller
Tabaqāt al-Mujtahid al-Shafii and Their Roles in Intra-School Preference

Hasan Güler

Arş. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Ph.D. Research Assistant, Kafkas University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences
Kars/Turkey

e-mail: hasan_safii@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0226-2656>

DOI: 10.33718/tid.1109126

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Hasan Güler, "Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/1 (Bahar 2022): 67-102

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller

Öz

İctihad, tahrîc ve tercih gibi fiqhî istidlâl yöntemleri temel alınarak oluşturulan müctehid tabakaları (tabakâtü'l-müctehidîn), mezhep mensubu bir fakihin mezhep içindeki faaliyetlerde hareket alanını belirlemesi bakımından oldukça önemlidir. Bu yönüyle müctehid tabakalarının mezhep içi tercihle sıkı bir irtibatının bulunduğu anlaşılmaktadır. Sahip oldukları ilmî seviye bakımından müctehid tabakalarında farklı mertebelere yerleştirilen müctehidler, buldukları yerde mezhep içi tercih faaliyetlerinin muhtelif yönlerini temsil etmektedirler. Bu çalışmada Şâfiî mezhebi esas alınarak oluşturulan müctehid tabakaları ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak erken dönem mezhep mensubu bazı fakihler tarafından yapılan çeşitli müctehid sınıflandırmaları incelenerek konuya giriş sağlanmıştır. Akabinde söz konusu tasniflerin zirvesini oluşturan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'ye (öl. 643/1245) ait tasnif detaylarıyla irdelenerek hem Şâfiî müctehid tabakalarının mahiyetinin anlaşılması hedeflenmiş hem de bunların mezhep içi tercih faaliyetlerinde oynadıkları rol tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, Şâfiî Mezhebi, İctihad, Müctehid, Tabaka.*

Tabaqât al-Mujtahid al-Shafii and Their Roles in Intra-School Preference

Abstract

Tabaqât al-Ictihād which have been formed by based on fiqhî inference methods like ic-tihād, tahrîj and tarjih, are very important in terms of determining the field of action in the activities within the school of a faqih who is a member of the school. From this point of view, it is understood that mujtahid tabaqât have a close connection with intra-school preference. Mujtahids, who are placed in different ranks in the mujtahid tabaqât in terms of their scientific level, represent various aspects of intra-school preference activities where they are. In this study, Tabaqât al-Mujtahid has been tried to examined on the basis of the Shafii school. In this context, firstly, various mujtahid classifications made by some early sectarian jurists have been examined and an introduction to the subject has been provided. Subsequently, the classification of Ibn al-Salah al-Shahrezuri (d. 643/1245), who constituted the summit of the aforementioned classifications, has been examined in detail, aiming to understand the nature of the Shafi'i mujtahid strata and also to determine the role they played in the preference activities within the sect.

Keywords: *Fiqh, Shafii school, Ictihād, Mujtahid, Tabaqa.*

Giriş

Fetva kitaplarının yanı sıra fûrû ve usûl-i fıkıh eserlerinde kendisine yer bulan müctehid tabakaları genel olarak “tabakâtü'l-müctehidîn”, “tabakâtü'l-müftîn” ve “tabakâtü'l-fukahâ” gibi başlıklarla incelenmektedir. Müctehidden mukallide kadar mezhep içinde farklı ilmî seviyelere sahip fakihlerin hareket alanını belirleyen müctehid tabakaları, mezhep içi tercih açısından oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim fikhî istidlâl yöntemleri temel alınarak müctehid tabakaları oluşturulmuş ve böylece bunların mezhep içi işleyişte nasıl bir konumda oldukları saptanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Şâfiî mezhebi esas alınarak oluşturulan müctehid tabakaları ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın Şâfiî mezhebiyle sınırlandırılmasının sebebi, ülkemizde genel olarak konu hakkında yapılan çalışmalarda Hanefî mezhebinin esas alınıp Şâfiîlerin tasnifine ya hiç değinilmemesi, değinilse bile bunun kısa bilgilerle sınırlı kalmasıdır.¹ Bu durumun da alana dair bir eksikliği barındırdığı açık bir husustur. Zikredilen sebeplerden ötürü bu çalışmada Şâfiî müctehid tabakalarının mahiyetinin anlaşılmasının yanı sıra mezhep içi tercih faaliyetlerinde oynadıkları rol de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şâfiî mezhebinde henüz erken dönemde mezhebe mensup bazı fakihler tarafından ilmî seviyeleri dikkate alınarak çeşitli müctehid sınıflandırmalarının yapıldığı görülmektedir. Fakat söz konusu tasniflerde müctehidlerin mezhep içindeki faaliyetlerinin mahiyetine dair ayrıntılı bilgilere yer verilmemektedir. Bu durum İbnü's-Salâh'a kadar devam etmiştir. Müctehidlerin ilmî mertebelerine göre tasnifinin en sistematik halini teşkil eden İbnü's-Salâh'ın çalışması alana dair eksikliği büyük ölçüde gidermiştir. Bu sebepten ötürü çalışmamızı İbnü's-Salâh'tan önceki müctehid sınıflandırması ve İbnü's-Salâh'ın tasnifi şeklinde iki ana başlık halinde incelemeyi uygun gördük. İbnü's-Salâh'tan önceki tasnifler

1 Konuyla ilgili yapılmış bazı çalışmalar için bk. Keskiöglü, “Müctehidlerin Dereceleri”, 232-236; Özer, “İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri”, 353-374; İnanır, “İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsı ve Değerlendirilmesi”, 65-86; Önder, “Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi”, 614-642; Apaydın, “Kemalpaşazâde'nin ‘Tabakâtü'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?’, 99-104; Temel, *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-ilmîyye fi'l-mezâhibi'l-erba'a*, 35-106; Ateş, “Taklid-İctihad Kavramları Bağlamında İbn Âbidîn'in Tabakâtü'l-Fukahâ'ya Dair Özgün Yaklaşımı”, 547-570; Çinar, “İbnü's-Salâh'ın Fetva Usûlünün Bazı Temel Meselelerine Dair Değerlendirmeleri”, 460-485; Çinar, “Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme”, 577-609.

mezhep kaynaklarındaki mevcut bilgiler ışığında sunulurken bunların İbnü's-Salâh'ın tasnifiyle olan irtibatına da kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Fakat çalışmanın omurgasını oluşturan İbnü's-Salâh'ın taksimi detaylarıyla ele alınarak incelenmiştir. İbnü's-Salâh'tan sonra müctehidler tabakalara ayıran bazı mezhep fakihlerinin bu tasniflerinde İbnü's-Salâh'ı esas aldıkları ve büyük oranda onun tasnifini benimseyerek konuyu işledikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu fakihlerin tasnifine ayrıca değinilmemiş, bunun yerine konuya dair varsa farklı görüş ve katkılarına temas edilmekle yetinilmiştir.

Müctehid tabakalarının mezhep içi tercih açısından en önemli özelliği bu tasnifin, Şâfiî mezhebi özelinde ilmî düzeylerine göre mertebelere ayrılan müctehidler (müftülerin) mezhep içindeki ictihad, tahrîc, tercih ve taklid gibi faaliyetlerini ne şekilde yapacaklarına dair oldukça önemli detaylara yer vermesidir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın, müftülerin hareket alanını belirleme açısından büyük bir başarı kaydederek mezhep içinde bu alanın kurucusu olduğu söylenebilir. Nevevî (öl. 676/1277) ise hocasına ait birikimden yer yer uzun alıntılarda da bulunarak bunu özümsemesinin yanı sıra bu birikime birtakım ilavelerde bulunmuş ve bunu kendisinden sonraki nesiller için daha uygulanabilir hale getirmiştir. Bunun bir yansıması olarak da Nevevî'nin bu konularda müteakip mezhep fukahâsı tarafından İbnü's-Salâh'a nispetle daha çok hüsnü kabul gördüğü söylenebilir. Nitekim konuya dair çalışma yapan müellifler İbnü's-Salâh'tan ziyade Nevevî'ye atıfta bulunmuşlardır.

1. İbnü's-Salâh'tan Önce Müctehidler Tasnifi

Özelde Şâfiî mezhebinde olmak üzere genel olarak müctehidler ilmî seviyeleri bakımından ilk defa İbnü's-Salâh ile sistematik anlamda mertebelere tasnif edildiği kabul edilmektedir.² Aynı zamanda fikhî istidlâl tabakâtının en yaygın hali kabul edilen İbnü's-Salâh'ın bu tasnifi, mütekaddim dönem fakihlerin son bulup müteahhirîn fukahâ döneminin başladığı zamana denk gelmektedir.³

2 Bk. Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, 33; Kaya, "Tabakat (Fıkıh)", 39/293; Apaydın, "İctihad", 21/439; Önder, "Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi", 617; Temel, *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-ilmîyye fi'l-mezâhibi'l-erba'a*, 92; Çinar, "Müctehidler Tabakaları Hakkında Bir İnceleme", 594.

3 Kaya, "Tabakat (Fıkıh)", 39/293.

Zikredilen bilgilerden hareketle Şâfiî mezhebinde İbnü's-Salâh'tan önce müctehidlerin herhangi bir şekilde tasnife tâbi tutulmadıkları anlaşılmamalıdır. Zira henüz erken dönemden bazı Şâfiî fakih ve usûlcülerin küçük ölçekte de olsa müctehidleri ilmî düzeylerine göre derecelere ayırdıkları görülmektedir. Bunlardan birisinin de Kaffâl el-Mervezî (öl. 417/1026) olduğu anlaşılmakta, hatta Bakır, Kaffâl el-Mervezî'nin müctehidlerin tabakaları konusunu işleyen ilk kişi olduğunu iddia etmektedir.⁴ İbnü'r-Rif'a'nın (öl. 710/1310) *Kifâyetü'n-nebîh* isimli eserinde kaydettiğine göre Mervezî, müctehidleri temelde “mutlak ve mukayyed” diye ikili bir tasnife tâbi tutmaktadır. Mutlak müctehidi, bağımsız icthad için aranan şartlara sahip olup bu doğrultuda hüküm ve fetva veren kişi şeklinde tanımlayan Mervezî, yaşadığı dönemde bu seviyede müctehidlerin bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre mukayyed müctehid ise Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (öl. 204/820) gibi müctehid imamlardan birisinin mezhebine intisap eden kişidir. Bu müctehidler, intisap ettikleri imamın mezhebinden hiçbir şeyi kaçırmayacak derecede mezhep imamının usûlüne ve görüşlerine vâkıftırlar. Bu kimselere bir şey sorulduğunda o konuda imamın açık bir ifadesi (nas) varsa onunla cevap verirler. Aksi halde mezhebin sınırları içerisinde icthad edip mezhep imamının usûlü çerçevesinde tahrîcde bulunduktan sonra icthadlarının gerektirdiği şekilde fetva verirler. Mervezî'ye göre bu seviyede müctehid de çok az bulunmaktadır.⁵

İlerleyen kısımlarda görüleceği üzere İbnü's-Salâh'ın müctehidleri “müstakil” ve “müstakil olmayan” şeklindeki tasnifi, Mervezî'nin müctehid sınıflandırmasıyla birebir örtüşmektedir. Bununla birlikte İbnü's-Salâh, müstakil olmayan müctehidleri detaylıca kendi içinde bir sınıflandırmaya tâbi tutarken Mervezî, müstakil olmayan müctehidlerin ilmî faaliyetleri hakkında kısaca bilgi vermekle yetinmiştir. Dolayısıyla bu müctehidlere, İbnü's-Salâh'ın tasnifinde yer alan “müntesib müctehid” isminin verilmesi mümkündür.

Mezhep içinde erken dönemden bir diğer müctehid sınıflandırması da İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'ye (öl. 478/1085) aittir ki Cüveynî'nin tasnifi bu literatürün ilk örneklerinden kabul edilir.⁶ Cüveynî, *el-Gıyâsî* is-

4 Bk. Bakır, *Horasan Şâfiiliği ve Râfiî*, 291.

5 İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 18/71.

6 Kaya, “Tabakat (Fıkıh)”, 39/293; Önder, “Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönün-

miyle meşhur eserinde müctehidlerin mertebelerini üç sınıf olarak tespit ettikten sonra bunları ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.⁷

a. Kendi başına şer'î hükümlerin tamamına hâkim olanlar: Bu seviyede olanlar, ictihad şartları içerisinde yer alan ilimleri kendilerinde cem' eden müftülerdir. Ayrıca söz konusu ilimlerin muhtevasına takva ve isabet üzere olmak gibi hususiyetler de girmektedir.⁸ Esas itibariyle Cüveynî, bu anlatımla sonraki mezhep fukahâsınca müstakil müftü/müctehid olarak tanımlanan kimseleri kastetmektedir. Nitekim Cüveynî, mütekaddim âlimlerin bu seviyedeki müctehidler için gerekli olan altı tane ilmî hususiyet saydıklarını belirtmektedir. Bunlar; Arapçayı kendi başına tam olarak bilmek, Kitâb'ın şer'î hükümlere taalluk eden âyetlerini bilmek, sünnete bütün yönleriyle tam bir şekilde vâkıf olmak, mütekaddim âlimlerin görüşlerini bilip bunlara hâkim olmak, kıyas yolları ile delillerin mertebelerini ihâta etmek ve vera' (takva) sahibi olmak şeklindedir.⁹ Cüveynî'ye göre ise Arapça ile fıkıh ve usûl-i fıkıh ilimlerini derinlemesine bilen kimse müftü (müctehid) mertebesine yükselmiş olur ve vera' da ictihad derecesine yükselmek için bir şart değildir.¹⁰

b. Geçmiş imamların sahih görüşlerini nakledenler: Cüveynî'ye göre artık müstakil müctehidlerin mertebesine ulaşacak müftülerin bulunmadığı zamanda zikredilen ilmî seviyeye sahip kimseler gelmektedir. Cüveynî, yaşadığı dönem ve âlimlerinin de genel olarak söz konusu ilmî düzeyde olduklarını vurgulamaktadır.¹¹ Bu vasıftaki fakihler, önlerine çıkan bir mesele hakkında mezhep imamlarının açık bir görüşü varsa onu naklederler ve müstefî de buna tâbi olur. Bu seviyedeki müctehid şayet mesele hakkında bir görüş bulamazsa meseleyi, o konuda mevcut benzeri bir görüşe (el-mansûs) kıyas ederek fetva verir.¹²

c. Mezhep görüşlerini bilenler: Hem müstakil müctehidlerin hem

den Tasnifi", 616; Temel, *Ṭabaqâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimil-'ilmîyye fi'l-mezâhibil'erba'a*, 92.

7 Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 285-314.

8 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 285.

9 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 286-288.

10 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 289-291.

11 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 300.

12 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 301-304. Benzer bir yaklaşım için bk. Temel, *Ṭabaqâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimil-'ilmîyye fi'l-mezâhibil'erba'a*, 93.

de geçmiş imamların sahih görüşlerini nakledecek seviyedeki fakihlerin seviyesine ulaşamayanlar bu mertebeye dâhil edilmektedir. Cüveynî'ye göre ilk iki mertebeye girebilecek seviyede fakihler bulunmasa dahi şer'î kaideler ile genel fikhî prensipleri bilip ezberleyenler her zaman bulunmaktadır. Fakat bu mertebedekiler tafsil, taksim ve tefrî¹³ gibi ilmî hasletlere sahip değillerdir.¹⁴

Mezhebin önde gelen fakihlerinden Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî'nin (öl. 623/1226) de *eş-Şerhü'l-kebîr* isimli mutavvel eserinde "kitâbü edebî'l-kadâ" bahsini anlatırken bir müctehid sınıflandırması yaptığı görülmektedir.¹⁵ Fakat Râfiî, belli bir mezheple kayıtlanmayan "müstakil müctehid" tabakasını zikretmemiş, bunun yerine Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes (öl. 179/795) ve İmam Şâfiî gibi müctehid imamlara intisap edenleri ilmî düzeyleri bakımından derecelere ayırmıştır. Buna göre ilk olarak, hiçbir şekilde ictihad ehliyetine sahip olmayan yani "avâm" diye isimlendirdiği kimseleri zikreden Râfiî, bunların bir müctehidi taklid etmelerini, hayatta olmayan bir müctehidin taklidi (taklîdü'l-meyyit) meselesiyle ilişkilendirmektedir. Zira Râfiî, doktrinde tartışmalı olan bu mesele¹⁶ hakkındaki tartışmaları serdettikten sonra esah olan görüşün, ölen bir müctehidin taklid edilebileceği şeklindeki görüş olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Râfiî'ye göre zamanındaki insanların çoğu artık müctehidlerin bulunmadığı inancındadır. Dolayısıyla geçmiş müctehidler taklid etmeyi yasaklamak, insanları ne yapacaklarını bilemez halde ve tereddüt içinde bırakmak anlamına gelmektedir.¹⁷

Râfiî, ikinci sırada zikrettiği kişileri "ictihad mertebesine ulaşanlar" diye nitelemektedir. Müctehidin başka bir müctehidi taklid etmesinin caiz olmadığı anlayışından hareket eden Râfiî, bir mezhepte bu seviyedeki müctehidlerin İmam Şâfiî veya başka bir müctehid imama nispet edilmesinin sebebini, onların ictihad ederken intisap ettikleri imamın ictihad yöntemini kullanmalarını göstermektedir. Dolayısıyla bunlar, esasında intisap

13 Bu kavramla mevcut meseleden, daha detaylı fer'î meseleler/fürû-i fikhî üretip bu doğrultuda hüküm vermek kastedilmektedir.

14 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 309.

15 Râfiî'nin müctehid sınıflandırmasını inceleyen bir çalışma için bk. Bakır, *Horasan Şâfiîliği ve Râfiî*, 290-292.

16 Şâfiî mezhebinde hayatta olmayan müctehidin taklidi hakkındaki tartışmalar için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 262-264.

17 Râfiî, *eş-Şerhü'l-kebîr*, 12/420-422.

ettiği imamı mahza taklid etmemişler, onların ictihadla vardıkları görüş söz konusu müctehidlerin ictihad neticesinde ulaştıkları görüşle muvafık olmuştur. Ayrıca bazı meselelerde mezhep imamına muhalefet de bu mensubiyete halel getirmemektedir.¹⁸

Son olarak ilmî seviyeleri bakımından “ictihad mertebesine ulaşanlar” ile “avâm” mertebeleri arasında bir mertebenin daha bulunduğunu ifade eden Râfiî, bunların aslen mutlak ictihad mertebesine ulaşamadıkları halde intisap ettikleri imamın usûlüne vâkıf olup imamın açık görüşünün (nas) bulunmadığı bir meseleyi, görüşünün bulunduğu başka bir meseleye kıyas ederek tahrîcde bulunma kuvvetine sahip olduklarını dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Râfiî avâm derecesindekiler gibi bunların da başka bir müctehidi taklid etmesini hayatta olmayan müctehidin taklidi meselesiyle ilişkilendirmektedir.¹⁹

2. İbnü's-Salâh'ın Tasnifi

İbnü's-Salâh'tan önceki mezhep fukahâsının, genel olarak yukarıda zikredildiği şekilde müctehidleri kategorize ettiği söylenebilir. Bu tasniflerin, müctehidleri tabakalara ayırma hususunda sonraki mezhep fakihlerini belli bir oranda etkilediği ihtimal dâhilindedir. Fakat müctehid tabakalarının en sistematik ve de ayrıntılı halini teşkil eden İbnü's-Salâh'ın tasnifi ayrı bir önemi haiz olmuştur. Nitekim bu tasnif müteakip dönem fakihler tarafından üzerinde kısmî değişiklikler yapılsa da kabul görerek takip edilmiştir.²⁰ Dolayısıyla aşağıda İbnü's-Salâh'ın tasnifi esas alınarak konu işlenecektir. Bununla birlikte mezhep mensubu diğer fakihlerin konuyla ilgili farklı görüşleri varsa bunlara da değinilecektir.

İbnü's-Salâh, mutlak ictihad düzeyine ulaşmış kimseleri “müstakil (bağımsız) müftü”, bu seviyeye ulaşamayanları da “müstakil olmayan müftü” şeklinde isimlendirerek müctehidleri temelde iki gruba ayırmıştır.

18 Râfiî, *eş-Şerhü'l-kebîr*, 7/422.

19 Râfiî, *eş-Şerhü'l-kebîr*, 7/422.

20 Bk. Kaya, “Tabakat (Fıkıh)”, 39/293. Son dönemde İbnü's-Salâh'ın müctehid tabakaları tasnifini dikkate alarak Türkiye’de yapılmış bazı çalışmalar için bk. Apaydın, “İctihad”, 21/439; Özel, *Şâfiî Mezhebinde “Kavl” Ayrımı ve Nevevî Tarafından Tercih Edilen Kavl-i Kadîm*, 49-53; Bakır, *Horasan Şâfiîliği ve Râfiî*, 15-18; Temel, *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-ilmîyye fi'l-mezâhibi'l-erba'a*, 93-95; Doğan, *İmam Nevevî ve Fetva Anlayışı*, 87-97; İşsiz, *Şâfiî Mezhebinde Ashâbü'l-Vücûh*, 18-26; Çınar, “Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme”, 594-597.

Daha sonra müstakil olmayanları da kendi içinde dört kısımda inceleyen İbnü's-Salâh, bunların mezhep içindeki hareket alanları hakkında detaylı bilgiler sunmuştur.²¹

2.1. Müstakil Müftü/Müctehid (el-Müctehidü'l-Mutlak)

İbnü's-Salâh'a göre müstakil müctehid, şer'î hükümlerin kaynağını teşkil eden Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve bunlara bağlı olan diğer şer'î delilleri tafsili olarak bilen kimse olup ayrıca Kur'ân ilimlerinden nâsîh ile mensûha, hadis ilmine, sarf ve nahiv ilimlerine tam olarak vâkıf olandır. Zikredilen şartlardan çıkan netice şudur ki İbnü's-Salâh'a göre bu mertebedeki müctehid; başka bir müctehidi taklid etmeden ve başkasının görüşüyle kendisini kayıtlamadan şer'î delillerden şer'î hükümleri elde etme hususunda bağımsız hareket edebilen kimsedir.²² Bu seviyedeki müctehidin kullandığı kaide ve usûllerin başka bir müctehidin usûlüyle muvafık olması durumunda bunun bir taklid değil de bir ictihad yönteminin başka bir ictihadla örtüşmesi olarak görülmesi gerekmektedir. Bu konuda öncelikle müctehid imamlardan Ebû Hanîfe, Evzâî (öl. 157/774), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) gibi isimler akla gelmektedir.²³

Bedreddin ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), "dinde müctehid-mezhepte müctehid" şeklinde bir taksim yaparken "dinde müctehid" dedikleriyle müstakil olarak ictihadda bulunanları kastettiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi de gerek Hanefîlerde gerekse Şâfiîlerde mezhebe mensubiyetleri tartışmalı olan bazı fakihleri örnek göstermesidir.²⁴ Celâleddin es-Süyûtî (öl. 911/1505) ise yaşadığı dönemde müstakil müctehidlerin bulunup bulunmadığı tartışmasına yeni bir boyut kazandırarak insanların mutlak ile müstakil ve mukayyed ile müntesib müctehidler arasındaki farkı bilmedikleri için bunları aynı gördüklerini, halbuki zikredilen müctehidler arasında umum-husus ilişkisi bakımından farklılık söz konusu olduğunu belirtmiştir. Süyûtî daha sonra ise İbnü's-Salâh ile Nevevî'yi referans gös-

21 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/21-41.

22 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/21-26. Benzer yaklaşımlar için bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/471; İbnü's-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'*, 118-119; Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî*, 2/385; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 17; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 201; Apaydın, "İctihad", 21/439.

23 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 17.

24 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/212.

tererek müstakil müctehidin vasıflarını zikretmiştir.²⁵

İbnü's-Salâh, müstakil müctehide dair meseleleri ele alırken konuyu ictihadın bölünmesi (tecziatü'l-ictihâd) meselesiyle de ilişkilendirmektedir. Nitekim "fıkhın bütün konularında değil de sadece bazı konularında ictihad edebilmek" şeklinde tanımlanan ictihadın bölünmesi konusunun; ictihad ehliyetiyle, dolayısıyla da müstakil müctehidde aranan şartlarla irtibatı bulunmaktadır.²⁶ İbnü's-Salâh'a göre bir kimsenin fıkhın bazı konularında fetva ve ictihad mertebesine ulaşması caizdir. Örneğin kıyas konusunu bilen bir kişi, hadis ilimlerine vâkıf olmasa dahi kıyasî meselelerde fetva verme ehliyetine sahip olabilir. Tabii söz konusu kıyasî meselenin hadis ilmiyle bir ilgisinin olmadığını bilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde bir kimse nikâh bahsiyle alâkalı hadisleri bilmediği halde miras ilminin kaideleri ve hükümlerini biliyorsa o konuda fetva verebilir.²⁷ Nevevî de İbnü's-Salâh gibi konuyla ilgili farklı görüşleri serdettikten sonra esah olanın ictihadın bölünmesinin cevazı olduğunu ifade etmiştir.²⁸

Müstakil müctehidle alâkalı yukarıda zikredilen bilgiler dikkate alınarak onun mezhep içi tercihteki konumuna bakılacak olursa; müctehid ilk olarak önüne gelen meselenin hükmünü tespit edebilmek için delillere müracaat eder ve böylece ilgili meselenin hükmünü ortaya çıkarır. Nitekim müstakil müctehidden beklenen, diğer müctehidlerin görüşleri arasında tercihte bulunmak yerine teâruz halindeki deliller arasında ictihadda bulunmasıdır. Bu sebepten ötürü daha önce belirtildiği üzere müctehidin, ictihadı sonucu vardığı hüküm ile başka bir müctehidin ulaştığı görüşün aynı olması durumu, taklid olarak değil de hükümde ittifak diye ifade edilebilir. Ayrıca mezhepte genel bir kanaat haline gelen bir müctehidin başka bir müctehidi taklid etmesinin caiz görülmeyip ictihadının neticesinde vardığı hükmün kendisi için bağlayıcılık ifade etmesi²⁹ de bu durumun bir göstergesi olarak görülebilir. Konuyla ilgili mezhebin kuru-

25 Süyûtî, *er-Red ala men ahlede ile'l-ard*, 38-40. Ayrıca konuya dair bir makale için bk. Narin, "Celâleddin es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı", 85-108.

26 Apaydın, "İctihad", 21/439; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 35.

27 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/28.

28 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/472. Ayrıca bk. İbnü's-Sübki, *Cem'ü'l-cevâmi'*, 119; Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî*, 2/386.

29 Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-fakîh ve'l-mütefakkih*, 2/135-136; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/550; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/83; Âmidî, *el-Ihkâm*, 4/247; İbnü's-Sübki, *Raf'ü'l-hâcib*, 4/563.

cusu İmam Şâfiî ise şu ifadeleri kullanmıştır: “Bir müctehidin başkasının görüşüyle değil, kendi ictihadının sonucunda ulaştığı görüşle amel etmesi zorunludur. Aynı şekilde muasırlarından başka bir müctehidi taklid etmesi de caiz değildir.”³⁰

Zikredilen bilgiler çerçevesinde meseleye bakıldığında müstakil müctehid için mezhebe bağlı, diğer bir ifadeyle mezhep içi tercih faaliyetinden söz edilemeyeceği açıktır. Bununla birlikte kendisi gibi müctehid olanların görüşleri arasında tercihte bulunabilir ki bu durum da taklidden ziyade ictihadların örtüşmesi olarak kabul edilmektedir. Öyleyse “müctehidin başka bir müctehidi taklid edemeyeceği ve ictihadı sonucunda ulaştığı hükümle amel etmesi gerektiği” ilkesinden hareketle, konunun râcih görüşün bağlayıcılığı meselesiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Yine söz konusu ilkeden hareketle ictihad sonucunda ulaşılan hüküm, müctehid açısından râcih kabul edildiğinden, râcih görüşün mutlak anlamda müstakil müctehidi bağlayıcı olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.³¹

2.2. Müstakil Olmayan Müftü/Müctehid

İbnü's-Salâh'ın kaydettiğine göre uzun bir zamandan beri müstakil müctehidler bulunmamaktadır. Dolayısıyla artık fetva ve ictihad faaliyetleri, takipçisi bulunan mezhep imamlarına müntesib fakihlere kalmıştır. İbnü's-Salâh, bu fakihleri de ilmî düzeyleri bakımından dört mertebeye ayırmıştır.³²

2.2.1. Müntesib Müctehid (el-Müctehidü'l-Müntesib)

İbnü's-Salâh'a göre bu fakihler, müstakil müctehidde aranan şartları haiz olduklarından intisap ettikleri mezhep imamını, görüş ve delillerinde taklid etmezler. Söz konusu intisabın sebebi ictihadda bulunurken imamın metodunu kullanmaları ve insanları onun mezhebine davet etmeleridir.³³ Kısaca ifade etmek gerekirse bu müctehidler kendilerine has kaideler tesis etmede tam olarak bağımsız hareket edebilecek dereceye

30 Şâfiî, *el-Üm*, 8/210.

31 Şâfiî mezhebinde konu hakkında detaylı bilgi için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 283-290.

32 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/29.

33 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/29. Benzer yaklaşımlar için bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/472; Sü-yûtî, *er-Red ala men ahlede ile'l-ard*, 40.

ulaşamamışlardır.³⁴ Bu müctehidler aynı zamanda “mutlak müntesib müctehid” diye de isimlendirilmektedir.³⁵

Müntesib müctehidlerin intisap ettiği imamı esasında taklid etmedikleri anlayışından hareketle İbnü's-Salâh, Şâfiî'ye intisap eden fakihler ile diğer müctehid imamlara intisap edenler arasında usûl yönünden bir farklılığa dikkat çekmektedir. Nitekim Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin (öl. 418/1027) naklettiğine göre Ebû Hanîfe'nin ashâbının çoğunluğu ile İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Dâvûd ez-Zâhirî'ye (öl. 270/884) intisap edenler onları taklid ederek bu mensubiyeti gerçekleştirmişlerdir. Şâfiîlerde ise muhakkik âlimlerin kanaatine göre Şâfiî'ye intisap edenler onu taklid ederek değil, ictihad ve fetvada onun yolunu en isabetli gördüklerinden takip etmişlerdir. Bundan dolayı da ictihad ederken Şâfiî'nin yöntemini izlemişler ve hüküm verirken de aynı şekilde Şâfiî'ye tâbi olmuşlardır. Mezhebin erken dönem âlimlerinden Ebû Ali es-Sincî'ye (öl. 430/1039) isnad edilen “biz Şâfiî'yi taklid etmedik, aksine bize göre onun görüşleri, mevcut görüşler içinde en râcih ve isabetlisi olduğu için başka müctehidlere değil, Şâfiî'ye ittibâ ettik” şeklindeki ifadeler de bu yargıyı desteklemektedir.³⁶ Bu şekilde Şâfiî'yi taklid etmediklerini söyleyen mezhep fakihleri gerek Şâfiî'nin gerekse Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ın³⁷ başında taklide karşı olumsuz tavırlarını örnek göstermişlerdir.³⁸

Bununla birlikte diğer mezheplerde de -örneğin Hanefîlerde- müntesib müctehid seviyesindekiler anlatılırken onların mezhep imamını mahza taklid etmedikleri belirtilmektedir.³⁹ Nitekim Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencilerinden Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805), hocalarının görüşlerini esas alarak ictihad faaliyetinde bulunmakla birlikte mutlak ictihad seviyesinde olduklarından birçok meselede Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. Bu da onların mah-

34 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 37.

35 Süyûtî, *er-Red ala men ahlede ile'l-ard*, 38-39; Sakkâf, *el-Fevâidü'l-mekkiyye*, 125; Apaydın, “İctihad”, 21/439.

36 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/29-30.

37 Bk. Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, 7.

38 Bununla birlikte söz konusu müctehidler taklidden tamamıyla beri oldukları anlayışına itirazlar da gelmiş ve taklidin olmadığını iddia etmenin gerçekçi bir yaklaşım olamayacağı ifade edilmiştir. Bk. İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/31; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473. Ayrıca bk. Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202.

39 Bk. Özer, “İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri”, 364.

za taklide dayalı bir intisap anlayışında olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla Şâfiî müctehidlerin takliden uzak olduğu, diğer mezhep müctehidlerinin intisap ettikleri imamı salt bir şekilde taklid ettiği düşüncesinin havada kaldığı ve altının doldurulması gereken bir iddia olduğu anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh'ın bu şekilde anlattığı müctehidler esas itibarıyla Râfiî'nin "ictihad mertebesine ulaşanlar" diye kaydettiği müctehidler hususiyetleriyle birebir örtüşmektedir.

Nevevî'ye göre amel etme noktasında bu mertebedeki müftülerin fetvası müstakil müctehidlerin fetvasıyla aynı derecededir. Bunlardan sâdır olan fetvalarla amel edildiği gibi icmâ ve ihtilaf edilen meselelerde de bu fetvalara itimat edilir.⁴⁰ Çünkü bu müctehidler, bir meselenin hükmünü ortaya koyarken mezhep imamının kavillerini değil, nasları inceleyerek (nazar) fetva verirler. Dolayısıyla mezhep imamıyla muvafık kaldıkları meseleler olabileceği gibi muhalefet de söz konusu olabilmektedir. Muvafık kalınan durumlar taklid değil, hükümde ittifak olarak kabul edilmektedir. İntisab ettikleri imama çok fazla muhalefet etmeyen bu müctehidler, genellikle kendilerince râcih gördükleri deliller veya istinbat metotlarıyla muhalefette bulunurlar.⁴¹

Müntesib müctehidler grubuna ilk olarak Şâfiî mezhebinde "Dört Muhammed"⁴² olarak bilinen Muhammed b. Nasr el-Mervezî (öl. 294/906), Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer et-Taberî (öl. 310/923), Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (öl. 311/924) ve Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir (öl. 318/930) alınmaktadır.⁴³ Şâfiî mezhebine mensubiyetleri hususunda mezhep fukahâsı arasında ihtilafın meydana geldiği Dört Muhammed'le ilgili Nevevî'nin değerlendirmelerine kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Nevevî, Mervezî'nin ashâbü'l-vücûhtan olduğunu ifade ettikten sonra onun mezhebe muhalif garip ictihadlarının (el-ihityârât) bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Aynı şekilde İbnü'l-Münzir için de ashâbü'l-vücûh nitelemesi yapan Nevevî onun ictihad (el-ihityar) ehlerinden

40 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473.

41 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 37.

42 Dört Muhammed'in Şâfiî'ye karşı tutumları, mezhebe mensubiyetleri, mezheple olan irtibatları ve Şâfiî fıkıh çevresiyle ilişkileri hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 319-403.

43 Ebû Zehra, *İmam Şâfiî*, 353-354; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 38-39.

44 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/92-94.

olduğunu, bu ictihadında da delile tâbi olduğunu söylemekte ayrıca herhangi birine taassup göstermeyip belli bir müctehidin görüşüyle de kendini sınırlandırmadığını ifade etmektedir. Fakat Nevevî, mezhepteki genel kanaati de belirttikten sonra çoğunluğun görüşüne uyarak onun mezhep ashâbından olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵

Nevevî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Dört Muhammed'in esasında Şâfiî'ye muhalefette bulunduğu ve mezhebin usûlüne aykırı ictihadları söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda mezhebin dokusuyla uyumlu görüşler mezhepten sayılmış, mezhebin yapısına uyumlu olmadığına kanaat getirilen görüşler ise mezhep sistematığıne dâhil edilmemiştir. Bu yüzden de Şâfiî fürû-i fıkıh kitaplarında mezkûr âlimlerin görüşlerine pek yer verilmez. Bununla birlikte mezheple bağdaşmayan farklı ictihad ve yaklaşımları, onları mezhep dairesinden çıkarmamış ve onlar müntesib müctehid olarak anılmışlardır.⁴⁶

Esasında müntesib müctehidlerin mezhep imamına muhalefeti vaki olmakla birlikte bu muhalefet minimum düzeyde kalmaktadır. Fakat zikredilen fakihlerin Şâfiî'ye karşı tutumları dikkate alındığında muvafakatten ziyade muhalefetin söz konusu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra belirtildiği üzere fürû-i fıkıh kitaplarında bu fakihlerin görüşlerine hemen hemen hiç yer verilmemektedir. Bu bilgilerden hareketle Dört Muhammed'in "müntesib müctehid" olarak anılmalarının pek de isabetli bir yaklaşım olmadığı söylenebilir. Dört Muhammed'in yanı sıra İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden Müzenî (öl. 264/878) de genel olarak "müntesib müctehid" tabakası içerisinde zikredilmektedir.⁴⁷ Nevevî, Müzenî'nin müstakil mi yoksa müntesib müctehid mi olduğu tartışmasıyla ilgili Ebû Sevr (öl. 240/854), Müzenî ve İbnü'l-Münzir gibi âlimlerin müctehid olduğunu bununla birlikte Şâfiî'ye intisap ettiğini dile getirmiştir.⁴⁸

Müntesib müctehidle ilgili verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda esas itibariyle müstakil ile müntesib müctehid arasında, ilmî

45 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/197.

46 Bk. Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/235; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 247; Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü (Medhal)*, 243-244. Ayrıca bk. Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 38.

47 Bk. İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/31; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 38; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 200.

48 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/525.

seviye bakımından net bir ayırmadan söz etmek pek de mümkün gözükmemektedir. Nitekim ilk nesil Şâfiî fakihlerin ictihadlarının hangilerinin müntesib, hangilerinin müstakil ictihadlar olduğu hususunun ayırt edilmesinin zor olduğuna dikkat çekilmekte, özellikle de Büveytî ve Müzenî'nin ictihadlarından hangilerinin müstakil hangilerinin müntesib ictihadı olduğunu tespit etmenin zor olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹ Müntesib müctehidlerin zikredilen ilmî faaliyetleri dikkate alındığında ise mezhep içi faaliyetlerde, kurucu imama muhalefetleri noktasında sonraki mezhep fakihleri açısından sahip oldukları konum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla mezhep imamına muhalefetleri söz konusu olduğunda daha alt derecedeki fakihlerin, mezhep imamı ile bu müctehidlerin görüşleri arasında tercihte buldukları düşünülebilir.

2.2.2. Ashâbü'l-Vücûh

Şâfiî mezhebinde “müctehidü'l-mezheb (mezhepte müctehid)” ismiyle de anılan ashâbü'l-vücûh, Hanefîlerdeki fukahâ taksiminde “mesâil-de müctehid” ve “ashâbü't-tahrîc” tabakalarına tekabül etmektedir.⁵⁰ Şâfiîlerde de tahrîcde bulunabilecek seviyeye ulaşmış müctehidlere “ashâbü't-tahrîc (tahrîc ehli)” denmekle birlikte “ashabü'l-vücûh” teriminin daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵¹

İbnü's-Salâh'ın kaydına göre mezhepte ashâbü'l-vücûh mertebesinde kabul edilenler, ictihadlarında imamın mezhebiyle mukayyed olmakla birlikte görüşlerini delillendirirken bağımsız hareket edebildikleri halde imamın usûl ve kaidelerinin dışına çıkmayan âlimler diye tarif edilmektedir. Ashâbü'l-vücûh özellikle fıkıh ile usûl ilminin yanı sıra tahrîc, istinbat vb. konulara tam bir vukûfiyetle hâkimdirler.⁵² Bununla birlikte özellikle hadis ilmi ve Arap dilinde yetersiz olan bu âlimler, İbnü's-Salâh'a göre bir müstakil müctehid gibi imamın delil ve kaidelerini inceleyemediklerin-

49 Bk. Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 222.

50 Kılıçer, “Ashâbü'l-Vücûh”, 3/472; Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü (Medhal)*, 235. Ayrıca ashâbü'l-vücûh hakkında yapılmış müstakil bir çalışma için bk. İşsiz, *Şâfiî Mezhebinde Ashâbü'l-Vücûh*, 3-54.

51 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 41; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 210.

52 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/32. Ayrıca bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 40; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203.

den (nazar) yerine göre taklidde bulunmaktadırlar. Yine de fıkın belli konularında müstakil müctehid gibi ictihadda bulunarak fetva verebildikleri gibi mezhep imamının açık görüşünün olmadığı meselelerde imamın usûlüne bağlı kalarak tahrîcde bulunabilirler.⁵³ Nevevî de mezkûr özelliklere benzer şekilde bu fakihleri anlatırken onları “işte fukahâmızdan vü-cûh sahibi olanların genel vasıfları böyledir”⁵⁴ diyerek ashâbü'l-vücûhun hüküm çıkarırken kendilerini mezhep imamının usûl, kaide ve ilkeleriyle sınırlandırdıklarını ve ona muhalefet etmediklerini vurgulamaktadır. Ashâbü'l-vücûh, doğrudan Kitap ve sünnetten değil de intisap ettiği imamın kaide ve usûlünden hüküm istinbatında bulunabilen müctehid şeklinde de tanımlanmaktadır.⁵⁵

Ashâbü'l-vücûhun tarihsel olarak hangi döneme denk geldiği kıstasının, mezhepte açık bir ayrıma tâbi tutulmayan mütekaddimîn-müteahhirîn⁵⁶ ayrımına göre belirlendiği anlaşılmaktadır. Buna göre mütekaddimîn ve öncesi âlimler için ashâbü'l-vücûh ya da ashâbü't-tahrîc tabiri kullanılırken müteahhirîn ile de bunlardan sonraki dönemlerde yaşayan âlimler kastedilmektedir. Tarihsel bakımdan bir ayrıma gidildiğinde ise bunların 4./10. yüzyılda yaşayan âlimlere tekabül ettiği görülmektedir.⁵⁷ Mezhepteki râcih görüş bu şekilde olmakla birlikte bu durum, daha sonraki herhangi bir dönemde tahrîce ehil âlimlerin bulunmasına engel olarak görülmemektedir. Meselâ İbnü'l-Mülakkin (öl. 804/1401), ashâbü'l-vücûh sayılanları hicrî 740 yılına kadar götürmektedir ki bu tarih de ashâbü'l-vücûhun sonuncusu kabul edilen Ebû Halef et-Taberî'nin (öl. 740/1339) vefat tarihidir. Yine mezhepte ashâbü'l-vücûh olanları belli bir sayıyla sınırlandırmanın (tahdîd) da kolay bir husus olmadığı ifade edil-

53 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/32-33. Ayrıca bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473-474; Süyûtî, *er-Red ala men ahlede ile'l-ard*, 40-41; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 42.

54 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473.

55 Sakkâf, *el-Fevâidü'l-mekkiyye*, 125.

56 Mezhepte mütekaddimîn ve müteahhirîn ayrımı bu şekilde olmakla birlikte bu hususta kısaca şu bilgiler de verilebilir: İlk ayrıma göre 4./10. yüzyıldan önce yaşayan âlimlere mütekaddimîn, bu asırdan sonrakilere de müteahhirîn denmektedir. Diğer bir ayrımda ise Râfiî ile Nevevî'nin (Şeyhayn) kıstas olarak alındığı görülmektedir. Buna göre Şeyhayn öncesi âlimlere mütekaddimîn, sonrakilere ise müteahhirîn tabiri kullanılmaktadır. Bk. Belfakîh, *Matlabü'l-ikâz*, 103-104.

57 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (el-Mukeddîmât)*, 172; Hubeysî, *el-Medhal*, 29; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 179; Dafirî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, 238; Özdemir, *Şâfiî Furû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, 118.

mektedir.⁵⁸ Nitekim Nevevî'nin "kaviller Şâfiî'ye vecihler ise mezhep mün-tesibi olan ashâba aittir" şeklinde bir ilke haline gelen ifadesi,⁵⁹ vecihle-
rin sahibi olan ashâbü'l-vücûhu da belli tarihlerle sınırlamanın mümkün
olup olmadığı hususunda birtakım görüşler sunmaktadır. Vecihlerin belli
bir dönemle sınırlı kalmayacak tarzda "ashâb" gibi genel bir tabirle mez-
hep fakihlerine izafe edilmesi, anlamının geniş bir sahaya yayılmasını
sağlamaktadır. Dolayısıyla vecihlerin sahibi olan ashâbü'l-vücûh, mezhep
içinde ictihad faaliyeti yürüten oldukça geniş bir halkayı temsil etmekte-
dir. Bütün bu anlatılanların bir yansıması olarak da Şâfiî'nin önde gelen
talebelerinden Müzenî gibi bir ismin sonraki dönemlerde yaşamış her-
hangi bir mezhep fakihleriyle ashâbü'l-vücûh kategorisinde yer alması gayet
tabiidir.⁶⁰

Esasen yukarıda ashâbü'l-vücûhun tespiti hususunda mezhep için-
de yaşanan tartışmalar ve de serdedilen farklı görüşleri iki farklı yakla-
şım olarak özetlemek mümkündür. Bu durumda birinci yaklaşıma göre
ashâbü'l-vücûh kimseler belli bir zamanla sınırlı iken, ikincisine göre bu
şekilde bir sınırlama söz konusu değildir. Nitekim yapılan modern bir ça-
lışmada ashâbü'l-vücûhun neye göre belirleneceği hususunda mezhep fu-
kahâsının farklı görüşleri detaylıca aktarıldıktan sonra ashâbü'l-vücûhun
tespiti konusunda temelde iki farklı eğilimin temayüz ettiği belirtilmek-
tedir:

1) el-İtticâhü'l-Mudayyak: Bu yaklaşıma göre ashâbü'l-vücûh sa-
yılanlar belli bir dönemle sınırlıdır. Bu zaman ise genel kabule göre takri-
ben 5./11. asrın sonlarına kadardır. Dolayısıyla bu dönemden sonrakiler
ashâbü'l-vücûhtan sayılamazlar. Buna bağlı olarak da söz konusu zaman-
dan sonra olanlar ne mutlak ne de mukayyed müctehid mertebesinde
görülürler. Şu hususu da vurgulamak gerekir ki mezkûr genel kabulden,
5./11. asra kadar olan her âlimin mezhepte ashâbü'l-vücûh seviyesinde
olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira bir kimsenin ashâbü'l-vücûh merte-
besinde kabul edilebilmesi için yukarıda zikredilen birtakım ilmî vasıfla-
ra sahip olması gerekmektedir.

2) el-İtticâhü'l-Muvassa': Bu yaklaşıma göre ise kendilerine as-
hâbü'l-vücûh denilenler belli bir zamanla sınırlandırılmazlar. Burada te-

58 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (el-Mukeddîmât)*, 120-129.

59 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/518.

60 Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 473.

mel kriter, bu kimselerin ashâbü'l-vücûh mertebesi için aranan ilmî şartları haiz olup olmamalarıdır. Dolayısıyla ister 5./11. asırdan önce isterse sonra olsun, mezhep müntesiblerinden bu merteye için aranan vasıflara sahip olan kimse ashâbü'l-vücûh grubunda sayılmaktadır.⁶¹

Zikredilen bilgilere bakıldığında ashâbü'l-vücûhun mezhepteki mertebeleri bakımından tartışmasız ictihad ehli kabul edildikleri görülmektedir. Fakat İbn Berhân (öl. 518/1124) meseleye biraz daha farklı yaklaşmaktadır. Ona göre muharricler yani tahrîc ehli, mutlak anlamda ictihad ehlinden sayılmazlar. Çünkü bunlar bir müctehidde bulunması gereken sıfatları haiz değildirler. Görüşünü nakledecekleri kişinin usûlünü iyice kavramaları halinde, görüş sahibinin görüşünü bildiren elçi konusunda olurlar. Dolayısıyla bunların mutlak anlamda ictihad mertebesinde olup olmadıklarını tartışmak gereksizdir. Fakat mezhep imamının usûl ve kaidelerini tam olarak kuşattıkları için bunlara “mezhepte müctehid” denir.⁶² Daha sonraları müctehid tabakalarının tasnifinde mezhep kaynaklarında sıklıkla kullanılacak olan bu ifadeyi muhtemelen literatürde ilk defa İbn Berhân kullanmıştır.⁶³

Ashâbü'l-vücûhun mezhep içerisindeki temel faaliyetleri özellikle mezhep imamından herhangi bir görüş nakledilmeyen meselelere ilişkin gerçekleşmektedir. Ashâbü'l-vücûhtan sâdır olan yeni görüşlere de *vücûh/evcuh* denmektedir.⁶⁴ Bu âlimler, Şâfiî ile olan irtibatları bakımından iki kısma ayrılmaktadır. İlki Büveytî (öl. 231/846), Yûnus b. Abdülâ'lâ (öl. 264/878) ve Rebî' b. Süleymân el-Murâdî (öl. 270/884) gibi Şâfiî ile gerçek manada teşrik-i mesaide bulunup onun talebeliğini yapanlar iken ikinci gruptakiler, Şâfiî'ye öğrencilik yapmayı ya onun talebelerinden ya da talebelerinin talebelerinden ders alanlardır. Ebu'l-Kâsım el-Enmâtî (öl. 288/901), Ebû Saîd el-İstahrî (öl. 328/940), Ebû Ali b. Hayrân (öl. 320/932), İbn Ebî Hureyre (öl. 345/956) ve Ebû Bekr es-Sayrafi (öl. 330/941) gibi âlimler bunlar arasında yer almaktadır.⁶⁵

61 Mu'nes, “İtticâhâtü fukahâi's-Şâfiyye fî tahdîdi ashâbi'l-vücûh”, 20-27.

62 İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/357-358.

63 Nitekim bu yönde yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bk. Kaya, *Fıkhî İstidlâl*, 76.

64 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 40; Seyyid Bey, *Fıkh Usûlü (Medhal)*, 245; Özdemir, *Şâfiî Furû Fıkh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, 158.

65 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 46-47.

Ashâbü'l-vücûhun mezhep içindeki tercih faaliyetlerinde önemli bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Meselâ onların ilmî seviyelerine değinilirken ilk olarak mezhep imamının farklı kavillerinin tarihlerini öğrendikten sonra ya bunlardan râcih olanı ihtiyâr ettikleri ya da tahrîcde buldukları ifade edilmektedir.⁶⁶ Bu bağlamda onların tahrîc yoluyla elde ettikleri farklı vecihleri, diğer bir ifade ile *vechân/vecheyn* şeklindeki görüşleri arasında mezhep içi tercih usûlü bakımından nasıl bir yöntem takip edileceği önem arz etmektedir. Öncelikle *vecheyn* şeklindeki görüşün sahibi bir mi yoksa iki kişi mi olduğuna bakılır. Şayet tek kişi ise bu durumda Şâfiî'nin farklı kavilleri arasında uygulanan teâruz ve tercih gibi yöntemlerin yanı sıra görüşlerden hangisinin önce, hangisinin sonra söylendiğine bakılarak tercih yapılır. Bu durum bilinmiyorsa ehl-i tercih olan kişi bunlar arasında tercih yoluna gider. Bu iki vecih iki kişiden sâdır olmuşsa bu takdirde tekaddüm ve taahhüre itibar edilmez ve ehl-i tercih sayılan kişi birisini tercih etmek zorundadır. Ehl-i tercih seviyesinde olmayan ise bu seviyedeki ashâbın görüşünü alıp bununla amel eder.⁶⁷ Nevevî de bu ve benzeri durumlarda aslında ashâbü'l-vücûhun görüşlerinin mezhepten sayıldığını vurgulamak amacıyla ashâbü'l-vücûhun fetvasına göre amel edenlerin gerçekte onları değil, mezhep imamını taklid ettiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Verilen bilgilerden yola çıkarak özetle denebilir ki ashâbü'l-vücûhta yaygın ve de baskın olan faaliyet tercih değil, imamın kavillerinden tahrîcde bulunarak vecih ürünü görüşler ortaya koymaktır. Tercih ehli fakihler ise bu vecihler arasında tercih faaliyetinde bulunurlar.

Şâfiî fûrû-i fıkıh kitapları incelendiğinde oldukça yoğun bir şekilde ashâbü'l-vücûhun görüşlerine atıfta bulunulduğu gözlemlenmektedir. Zira bu âlimlerin, mezhebin teşekkül ve de gelişim süreçlerine katkıları bakımından farklı mezyetlere sahip oldukları görülmektedir. Meselâ kimisi gayretini özellikle eser telifi ile imlâ faaliyetlerinde yoğunlaştırarak bu telifâtı en ücra noktalara taşımış ve bu faaliyet sayesinde mezhep fıkıhı korunduğu gibi mezhep fıkıhının yabancılar tarafından anlaşılması da kolaylaştırmıştır. Kimisi ise münazara ilminde güçlü bir seviyede bulunmuş ve bu sayede mezhebin felsefesini muhaliflere karşı başarıyla savunmuştur.⁶⁹

66 Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 179.

67 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (el-Mukeddîmât)*, 171; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 189.

68 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/473.

69 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (el-Mukeddîmât)*, 130.

Dolayısıyla mezhep kaynaklarında “*vecheyn/vechân-evcuh/vücûh*” tarzındaki ifadelere sıklıkla rastlanmakta ve yine sıklıkla fukahâ, bu vecihler arasında tercih yoluna gitmektedir. Bunların bir örneği rehin konusunda, rehin verilen eşyada sonradan meydana gelen değişikliklerle alâkalı olup aralarındaki benzerlikten hareketle ortaya çıkacak vecihler hakkındadır.

Birinci durum: Merhûn yani rehin verilen eşya sıkılmış meyve suyu olup mürtehinin (rehin alan) elinde iken hamra dönüşürse râhinin (rehin veren) sahipliği ortadan kalkar ve akit de bâtlı olur. Çünkü hamra dönüşen rehin, haram hale geldiği için onda herhangi bir tasarrufta bulunamaz. Bu, bir hayvanın ölmesi durumuna benzemektedir.

İkinci durum: Söz konusu hamr kendiliğinden sirkeye dönüşmesi halinde ona sahip olma özelliği (milk) tekrar geri döner, çünkü rehin mübah bir duruma gelmiş ki bunda tasarruf da caizdir. Nitekim meytenin derisi de tabaklanarak helâl hale gelmektedir. Burada da ilk durumda bir rehinlik durumu söz konusuydu ki rehin tekrar aslına dönmüştür.

Vecih ürünü görüşler: Peki rehin verilen şey bir hayvan ise ve öldüğünde de râhin bunun derisini alıp tabaklama işlemi yaparsa rehinlik durumu tekrar işlerlik kazanır mı? İşte bu durum hakkında iki vecih vardır ki ilki Ebû Ali b. Hayrân’a aittir ve İbn Hayrân şöyle demektedir: Nasıl ki rehin verilen meyve suyu hamra dönüşüp daha sonra da sirkeye dönüştüğünde rehinlik durumu geri geldiyse burada da rehin olma durumu geri döner.

İkinci vechin sahibi Ebû İshak el-Mervezî’ye (öl. 340/951) göre ise rehin olma özelliği geri dönmez. Çünkü tabaklamada ilaçlama, yani dışarıdan bir müdahale ile sahiplik özelliği kazanılmıştır. Halbuki hamrın sirkeye dönüşümü bir müdahale olmaksızın kendiliğinden gerçekleştiği için tabaklama işleminden farklıdır.⁷⁰

Bu vecihleri nakleden Ebû İshak eş-Şîrâzî’nin (öl. 476/1083) bunlardan herhangi birisini tercih etme yoluna gitmediği görülmektedir. Fakat Nevevî, tercihini ortaya koymuş ve ona göre cumhurun üzerinde olduğu esah görüş, Ebû İshak el-Mervezî’nin vechidir. Buna göre hayvanın ölmesi durumunda akit bâtlı olmakta, tabaklama işlemiyle de rehinlik özelliği geri gelmemektedir.⁷¹

70 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/232.

71 Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, 3/312.

Bilindiği üzere özellikle mezhebin erken dönem fıkıh literatüründe ashâbü'l-vücûhun rolü çok daha fazla kendini göstermektedir. Bu bağlamda bazen bir mesele hakkında ikiden fazla vecih ürünü görüş de ortaya çıkabilmektedir. Fukahâ da farklı gerekçelerle bunlar arasında tercih yoluna gitmektedir. Örnek vermek gerekirse bir kimse ikinci rekâta kalktıktan sonra birinci rekâtın secdelerinden birini unutarak yapmadığını hatırlarsa ikinci rekâta ister ayakta olsun isterse de rukû halinde olsun hemen dönüp unuttuğu secdeyi yapması gerekir. Peki bu secdeleri yapmak istediğinde bunlardan önce oturması gerekir mi gerekmez mi? İşte bu konuda üç farklı vecih ortaya konmuştur.

Birinci vecih: Bu vecih Ebû İshak'ın görüşü olup buna göre kişinin önce oturup daha sonra da unuttuğu secdeyi yapması gerekir. İkinci rekâta kalkmadan önce oturup oturmaması arasında fark yoktur. Çünkü bu oturuların akabinde secdeleri yapması gerekmektedir.

İkinci vecih: Secdeden önce oturması gerekmeyip bunun yerine fevrî bir şekilde secdeye eğilmesi lazım. Kıyam için kalkacağı zaman oturup oturmaması arasında fark yoktur. Zira burada asıl amaç oturuş olmayıp bununla sadece iki secde arasına bir fasıla konması amaçlanmaktadır ki kıyam da bunlar arasında bir fasıla olup oturuş yerine de geçmektedir.

Üçüncü vecih: Bu kimse ikinci rekât için kalkmadan önce oturmuşsa hemen secde için oturmaksızın eğilir. Şayet daha önce oturmamışsa dönüp önce oturur sonra da secde yapar.

Zikredilen vecihleri sırayla nakleden Mâverdî (öl. 450/1058), üçüncü vechi tercih ettiğini göstermek üzere Şâfiî'nin zâhir görüşü ile mezhep ashâbının görüşünün bu vecih olduğunu dile getirmiştir.⁷²

2.2.3. Ashâbü't-Tercih

Ashâbü't-tercih, bir başka ifadeyle tercih ehli fakih literatürde "ehlül't-tercih, el-müctehid fi'l-fetvâ, müctehidü'l-fütyâ, müctehidü'l-fetvâ ve't-tercih, el-muraccih, el-mukallid li-imâmih ve el-mütebahhir fi'l-mezheb" gibi isimlerle de anılmaktadır.⁷³ Hanefî mezhebinde ise tercih ehli

72 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/219-220.

73 Nedvî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 31; Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbi*, 90; Kılıçer, "Ashâbü't-Tercih", 3/471; Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü (Medhal)*, 245-246; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 270-271. Osman Şahin ise çalışmasında "müttebi'/uzman müftü" başlıklı tabakanın altında "tercih yapabilen müftü" ile "hafız

fakih için “ashâbü't-tercîh, ehlü't-tercîh, müctehidü'l-fetvâ, müctehidü't-tercîh ve el-eimmetü'l-musahhihûn” şeklinde isimlendirmelerin olduğu görülmektedir.⁷⁴

İbnü's-Salâh, ashâbü't-tercîhi; mezhep içinde ashâbü'l-vücûhun mertebesine ulaşamayan kimseler diye tanımlamaktadır. Daha sonra bu ifadelerini açan İbnü's-Salâh, bunların delilleri inceledikten sonra kurucu imamın görüşlerine tam olarak vâkîf olup kendisine yetecek seviyede fakihlik (fikhü'n-nefs) hususiyetlerini taşıyan kimseler olduğunu kaydetmektedir. Bu seviyedeki fakihlerin ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşamamalarının sebebi ise istinbat ve tahrîc konularında yeter düzeyde eğitim almamış olmaları, usûl-i fıkıhta mütebahhir sayılmamaları ve ashâbü'l-vücûhun ichtihad için aranan şartları haiz olduğu halde bu fakihlerin söz konusu şartları tam olarak haiz olamamalarıdır. İbnü's-Salâh, ashâbü'l-vücûhun fetvalarını tercih ehlinin fetvasından mertebe bakımından üstün görse de neticede tercih ehli olanların da fetvaya güç yetirdiklerini belirtmektedir.⁷⁵ Yine tercih ehli fakihlerin fetvaları ile ilmi faaliyetleri de yayıldığı seviye bakımından ashâbü'l-vücûhun konumuna yaklaşmıştır. Nitekim bu fakihler hükmü bulunmayan meselelere kıyasta bulunurken de celî kıyasla yetinmemişlerdir.⁷⁶

Ashâbü't-tercîh mertebesindeki fakihlerin temel faaliyetleri mezhep kuralları içerisinde kalarak delilleri incelemek ve mezhepteki mevcut görüş veya rivayetlerden birini diğerlerine tercih etmek şeklindedir. Ayrıca Mezhepte 4./10. yüzyılın sonuna kadarki müteahhirîn fakihlerin çoğunluğu ashâbü'l-vücûh mertebesine dâhil edilmektedir. Mezhep kaidelerinin tertibi ile mezhep görüşlerinin yazılmasında (tahrir) büyük katkılar sağlayan bu fakihlerin temel uğraş alanlarından birisi de eser telifi olduğu belirtilmektedir.⁷⁷ Muhammed Hasan Heytu ise İbnü's-Salâh'ın açıklama-

müftü” mertebelerini zikretmektedir. Şahin'in “tercih yapabilen müftü” başlığından kasıt ashâbü't-tercîh olup yukarıdaki isimlendirmelere benzer başka bir kullanımdır. Bk. Şahin, *İslâm Hukukunda Fetva Usûlü*, 75.

74 Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 102.

75 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/35-36.

76 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/36; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 38; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203.

77 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/35-36; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/475; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 48-49; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203; Kılıçer, “Ashâbü't-Tercîh”, 3/471.

larını aktardıktan sonra tercih ehlinin, eserlerinde de açıkça görüldüğü üzere mezhep imamının kaide, usûl ve ilkeleri çerçevesinde hem şer'î delillerden hem de imamın naslarından istinbatta bulunabildiklerini ifade etmektedir. Heytu, mezhep fakihlerinden Mâverdî, Ebu't-Tayyib et-Taberî (öl. 450/1058), Şîrâzî, Cüveynî ve Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî (öl. 502/1108) gibi âlimleri de ashâbü't-tercîhe örnek olarak göstermektedir. Heytu'ya göre bunların ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşamamalarının sebebi ictihadın bölünme (tecezzî) özelliğine sahip olmasıdır. Dolayısıyla ehl-i tercih fakihler, fikhî meselelerin sadece bir kısmında ictihad ehliyetine sahip olabilirler.⁷⁸

İbnü's-Salâh ve onu takiben Nevevî'nin ehl-i tercih olanları hicrî 4. asrın sonlarıyla sınırlandırmalarının, sonraki mezhep fakihleri için genel bir kural haline gelmediği anlaşılmaktadır. Nitekim esasında müteahhir fakihlerden sayılan ve mezhepte "Şeyhân/Şeyhayn" diye isimlendirilen Râfiî ile Nevevî'nin ilkesel olarak ehl-i tercihten sayılmaması gerektiği halde müctehid tabakalarında ashâbü't-tercîh mertebesine yerleştirildiği görülmektedir.⁷⁹ Hatta Heytu, Şeyhayn'ın mezhepteki konularını göz önünde bulundurarak onları ashâbü't-tercîh mertebesinde kabul etmekle yetinmemektedir. Nitekim Heytu'ya göre Şeyhayn, mezhep ashâbının vecihlerine hâkimiyette ve bunlar arasında tercihte bulunma hususunda ulaştıkları ilmî seviye sayesinde, mütekaddim fukahâdan birçoğunun önüne geçmişlerdir.⁸⁰ Bundan ötürü de sonraki fakihler tarafından Şeyhayn'ın ittifakla tercih ettiği bir görüşte aslında hata ettiği yönünde bir fikir birliği oluşması durumu istisna tutularak tercih ehli fakihin, Şeyhayn'ın ittifakla râcih addettiği görüşü mezhep görüşü kabul ederek bununla fetva vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁸¹

Ashâbü't-tercîh, isminden de anlaşılacağı üzere mezhepteki birincil faaliyetleri farklı kavil ve vecihler arasında tercihte bulunarak ilgili meselede râcih görüşü belirlemektir. Fakat delil, şahıs, eser ve konu merkezli

78 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 49.

79 Bk. Bâcûrî, *Hâşiyetü'l-Bâcûrî*, 1/45-46; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 49.

80 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 49.

81 Heytemî, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 4/325; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye*, 40; Sakkâf, *el-Fevâidü'l-mekkiyye*, 117; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203. Ayrıca Şeyhayn görüşlerinin mezhepteki değeri hakkında detaylı bilgi için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 333-356.

tercih türlerinden hangilerini uygulayabilecekleri noktasında bir ayırmadan söz edilmemektedir. Bunun yerine genel olarak ehl-i tercih için aranan şartlar zikredilmektedir ki öncelikle tercih ehlinin fakîhü'n-nefs düzeyinde olup mezhep birikimine hâkim olduktan sonra mezhep ashâbının vecih ve kavillerini bilip onların delil ve verdikleri hükmün illetini tam bir şekilde idrak etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra Mezhep delillerinin uygulanma metodunu bilmesi gerekmekte ve önüne gelen meseleleri analiz edebilecek yeterlikte olmalıdır. Ayrıca bir kavli ya da vechi diğerlerine tercih ederek râcih görüşü belirlerken aynı zamanda bu yöntemle zayıf görüşü ortaya çıkararak mercûh olanı tespit edebilmelidir.⁸² Tercih ehli fakih için aranan şartlar dikkate alındığında bu fakihlerin delil merkezli tercihte bulunabilecek seviyede oldukları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle şahıs, eser ve konu merkezli tercihte bulunmak için, delile dayalı tercihteki kadar yüksek bir ilmî düzeye ihtiyaç duyulmadığı düşünüldüğünde ehl-i tercihin, şahıs, eser ve konu merkezli tercihleri evleviyetle yapabileceği sonucu çıkarılabilir.

Farklı görüşler arasından tercihte bulunmak derken, tercih türleri arasından akla ilk olarak delile dayalı tercih geldiğinden tercih ehli fakih de bu tür bir tercihte bulunurken muhalif görüşlerin delillerini bilmeli ve fîrû-i fîkîh meseleleri üzerinden usûl-i fîkîh kaidelerini çevreleyen delillere de vâkıf olmalıdır.⁸³ Kısaca belirtmek gerekirse ehl-i tercih fakihinin diğer tercih türlerinden şahıs, eser ve konu merkezli tercih yapabilmesi için öncelikli olarak mezhep içi tercih usûlünü bilmesi gerekmektedir.⁸⁴

Konuyu bitirmeden önce ashâbü't-tercih mertebesiyle irtibatlı bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Abdullah b. Huseyn Belfakîh (öl. 1266/1850), İbnü's-Salâh'ın müctehid sınıflandırmasını olduğu gibi alırken "ashâbü't-tercih" ile "hüffâzü'l-mezheb ve nekaletüh (mezhep hâfızı ve nakledicileri)" mertebeleri arasında "nüzzâr fi't-tercih" şeklinde ayrı bir tabaka daha zikretmektedir. Belfakîh'e göre bu derecedeki fakihler, Râfiî ile Nevevî'nin ihtilaf ettiği meseleler arasında tercihte bulunurlar. Aynı zamanda Şeyhayn'ın kriterlerine de riayet ederek tercih faaliyetlerini yürütürler. İznevî (öl. 772/1370) ve benzeri fakihler bu gruba dâhil

82 Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 48; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 201-202.

83 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/36; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 201-202.

84 Mezhep içi tercih usûlü ile zikredilen tercih türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 301-399.

edilmektedir.⁸⁵

Yapılan araştırmalarda nüzzâr fi't-tercih mertebesi hakkında kaynaklarda detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Belfakîh'in düşüncelerinden hareketle bu mertebelikilerin kural olarak Şeyhayn'ın ihtilafa düştüğü durumlarda devreye girerek bu farklılıklar arasında tercih faaliyetinde buldukları sonucuna varılabilir. Nitekim mezhepteki genel kanaate göre Şeyhayn'ın ittifak ettiği görüş, mezhebi temsil eden görüş haline gelirken ihtilaf durumunda kimin görüşünün alınacağı konusunda belli bir metot takip edilmiştir.⁸⁶ Mezhep kaynaklarında Şeyhayn'ın görüşleri arasında tercihte bulunabilecek bazı fakihler zikredilmektedir ki bunlar aynı zamanda Şeyhayn'dan sonra görüşlerine en fazla itimat edilen kimselerdir.⁸⁷ Netice itibariyle İsnevî'nin yanı sıra Şeyhayn'ın görüşleri arasında tercihte bulunduğu söylenen Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1520), Şehâbeddin er-Remlî (öl. 957/1550), İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567), Hatîb eş-Şirbînî (öl. 977/1570) ve Şehâbeddin er-Remlî'nin oğlu Şemseddin er-Remlî (öl. 1004/1596) gibi fakihlerin nüzzâr fi't-tercih mertebesinde olduğu ifade edilebilir.

2.2.5. Hüffâzü'l-Mezheb ve Nekaletüh (Mezhebin Görüşlerini Ezberleyip Nakledenler)

İbnü's-Salâh'a göre "mezhep hâfızı ve nakilcileri"⁸⁸ mertebesinde olan kimseler, gerek açık gerekse müşkil meseleler bakımından mezhep birikimini iyi derecede kavradıkları gibi bunları nakletme konusunda da yetkindirler. Bununla birlikte fürû-i fıkıh meselelerin delillerini tahkik etmek ile yapılan kıyaslara tam olarak vâkıf olmak hususlarında yeter seviyede değillerdir. Dolayısıyla bunlar ancak mensubu oldukları mezhebin görüşleri ve mezhep imamının naslarından nakledilenlere göre fetva

85 Belfakîh, *Matlabü'l-İkâz*, 114. Ayrıca bk. Sakkâf, *el-Fevâidü'l-mekkiyye*, 125; İdrûs, *eş-Şâfiyye*, 2/401; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebep-leri*, 292.

86 Şeyhayn'ın ihtilafı halinde uygulanacak tercih kriterleri hakkında detaylı bilgi için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 349-356.

87 Ayrıntılı bilgi için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 356-370.

88 Bilal Aybakan bu mertebelikileri "mezhebin müftâ bih görüşlerini bilenler" diye isimlendirmektedir. Bk. Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 204.

verebildikleri gibi ashâbü'l-vücûhtan tahrîc yoluyla elde edilen vecihler ile ashâbü't-tercîhin yaptığı tercihlere göre hem nakilde bulunabilir hem de fetva verebilirler.⁸⁹ Bunun yanı sıra mezhep birikiminden, imamın açık ifadelerinden ve de mezhep müctehidlerinin fer'î meseleler hakkındaki görüşlerinden nakilde bulduklarında onların bu nakillerine itimat edildiği gibi mezkûr durumlardan hareketle verdikleri fetvalar da güvenilir kabul edilmektedir.⁹⁰ Zikredilen özelliklere sahip olmayan kimsenin fetva vermekten kaçınması gerektiği vurgulanmakla birlikte mezhepte daha önce hükmü açıklanmayan, imamın açık görüşünün olmadığı veya mezhep kaideleri altında zapt edilmemiş meselelerin varlığının da uzak ihtimal olduğu ifade edilmektedir.⁹¹

Mezkûr bilgiler ışığında bakıldığında söz konusu fakihler delil merkezli, yani delillerin kuvvetine bakarak görüşler arasında tercih yapma hususunda ehil değillerdir. Zira bu konuda ilmî yeterliğe sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle şahıs merkezli, diğer bir ifadeyle görüş sahiplerinin ilmî seviyelerini göz önünde bulunduracak şekilde tercih yapmaya ehil görüldükleri ifade edilebilir.

İbnü's-Salâh, bu mertebedekileri istisna ederek önceki dört tabakanın ortak özelliğinin, diğer bir ifadeyle bu müctehidlerin tamamı için de şart koşulan kriterlerin "mezhep birikimine tam olarak hâkimiyet (hıfzü'l-mezheb)" ile "kendi kendine yetecek seviyede fakihlik (fakîhü'n-nefs)" olduğunu ifade etmektedir. Ona göre "mezhep hâfızı ve nakilcileri" söz konusu şartları haiz değillerdir.⁹² Açıkça belirtmese de anlaşıldığı kadarıyla İbnü's-Salâh bu mertebedekileri mukallid olarak kabul etmektedir. Nitekim mezhep fakihlerinin, ilk dört tabakadakilerin taklid edilmesine açıkça cevaz verdikleri, "nüzzâr fi't-tercîh" ile "hüffâzü'l-mezheb ve nekaletüh" mertebesindekileri taklid edilmesini ise bazı şartlara bağladıkları ifade edilmektedir.⁹³ Bununla birlikte İbnü's-Salâh, beş sınıf olarak nitelediği müctehid tabakalarından hiçbirisine giremeyen kimselerin fetva vermekten kaçınması gerektiğini, buna rağmen fetva vermesi

89 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/36. Ayrıca bk. Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 50.

90 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/36; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/475.

91 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/37; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/475; Heytu, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*, 51.

92 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 1/37.

93 Belfakîh, *Matlabü'l-îkâz*, 114.

halinde uhrevî açıdan tehlikeli bir sorumluluk üstlendiğini vurgulayarak “onlar, o büyük günde diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?”⁹⁴ âyetini hatırlatmaktadır.⁹⁵

Nevevî ise İbnü’s-Salâh’tan farklı olarak mezhep birikimine hâkimiyet ve fakîhü’n-nefs şartlarının beş mertebenin tamamı için de geçerli olduğunu dile getirmektedir.⁹⁶ Ayrıca Nevevî’ye göre ictihada ehil olmayan bir kimseden fetva istendiğinde onun ilk yapması gereken, bulunduğu beldenin dışında bir müftü varsa ve ona ulaşma imkânına sahipse meseleyi ona sormasıdır. Böyle bir imkân bulamadığı takdirde sorulan mesele hakkında sıhhat açısından mezhebin güvenilir bir eserine bakmalıdır. O kitapta söz konusu mesele geçiyorsa bunu olduğu gibi soran kişiye aktarmalıdır. Mezkûr eserde bir cevap bulamazsa meseleyi başka bir meseleye kıyas edip de hüküm veremez.⁹⁷ Nevevî’nin verdiği bilgilere göre ictihad edebilecek düzeyde olmayan bir kimsenin, bir diğer ifade ile mezhep hâfızı ve nakilcileri mertebesindekilerin takınması gereken tavır, eser merkezli tercih ilkesidir. Bu da mezhepte mutemetlik bakımından kendileriyle fetva verilebilen eserlerin hiyerarşik sıralamasını bilmeyi gerektirmektedir.⁹⁸

Sonuç

İslâm hukuk tarihi incelendiğinde müctehidlerin ilmî seviyelerine göre mertebelere ayrılmasında farklı saiklerin etkili olduğu görülmektedir. Erken dönemden başlamak üzere fetvâ usûlü, müftü ve müsteftî gibi bahisleri işleyen fakihler, ilk olarak konunun önemini vurgulamak üzere fetva vermenin büyük bir dinî sorumluluk taşıdığını kaydetmektedirler. Bu bağlamda zorunluluk olmadıkça fetva vermenin yanlışlığına da işaret etmektedirler.

İlmin tam anlamıyla genişleyip yayıldığı sonraki dönemlerde kimi zaman ictihadda bulunmak ve fetva vermek gibi hususiyetlere sahip olmadığı halde bu görevleri üstlenenlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu

94 *Kur’an Yolu Meâli*, çev. Karaman vd., el-Mutaffifîn 83/4-5.

95 İbnü’s-Salâh, *Fetâvâ*, 1/37.

96 Nevevî, *el-Mecmû’*, 1/475.

97 Nevevî, *el-Mecmû’*, 1/475-476.

98 Şâfiî mezhebinde eserlerin mutemetlik bakımından hiyerarşisi hakkında detaylı bilgi için bk. Güler, *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, 370-396.

durumun da hukuk güvenliği ve istikrarın zedelenmesine sebep olduğu ifade edilebilir. Ayrıca belli bir mezhepte aynı mesele hakkında oldukça farklı görüşler serdedilmiştir. Böyle bir ortamda fetva verecek bir müftünün mezhepteki farklı görüşler arasından nasıl bir yöntem takip edeceği probleminin ortaya çıkacağı da muhtemeldir. Bu tür durumlarda görüş sahiplerinin mezhepteki konumları ve ilmî seviyelerinin bilinmesi muhtemel sorunlar için en iyi çözüm yolu olduğu söylenebilir. Bu açılarından önemli bir yer işgal eden müctehidler ilmî düzeylerine göre tabakalara ayrılması, diğer bir deyişle müctehid tabakaları, mezhep içi tercih faaliyetlerinde de önemli bir rol üstlenmiş olmaktadır.

Müctehid tabakalarının günümüz fıkıh problemlerinin çözümünde de önemli bir yere sahip olduğu dolayısıyla güncelliğini koruduğu söylenebilir. Örneğin günümüzde müftülük makamında bulunanların çoğunun Şâfiî müctehid tabakalarında “hüffâzü’l-mezheb ve nekaletüh” mertebesinde olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bu derecedekilerin ilmî hususiyetleri ile mezhep içinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin neler olduğunun bilinmesi, muhtemel problemlerin giderilmesini de kolaylaştıracaktır.

Fıkıh mezhepleri içerisinde müctehidler ilmî seviyeleri bakımından en sistematik ve bütüncül bir yaklaşımla ilk defa İbnü’s-Salâh’ın tasnif ettiği kabul edilmektedir. Bunun bir yansıması olarak Şâfiî mezhebinde bu alanda asıl başvuru kaynağı durumunda olan İbnü’s-Salâh’ın müctehid sınıflandırması, diğer mezheplerin fakihleri için de ilham kaynağı olmuş ve temel kaynak olarak yerini almıştır.

İbnü’s-Salâh’ın tasnifinin müctehid tabakalarına dair ilk sistematik tasnif olması, öncesinde herhangi bir tasnifin olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira erken dönemden başlamak üzere İbnü’s-Salâh’a kadar mezhep fakihlerince küçük ölçekte de olsa birtakım müctehid taksimleri yapılmıştır. Bu tasniflerin alana dair çalışma yapan sonraki mezhep fakihlerini belli oranda etkilediği düşünülebilir. Bununla birlikte asıl ve köklü etkiyi İbnü’s-Salâh’ın tasnifinin yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Müteakip mezhep fakihlerinden konuya dair çalışma yapanların İbnü’s-Salâh’ın tasnifini büyük oranda taklid etmeleri ise bu durumun en açık göstergelerinden biri sayılabilir. Söz konusu fakihlerden Nevevî, hocasının tasnifini olduğu gibi benimsemesinin yanı sıra yaptığı önemli katkılarla bu birikimi kendisinden sonraki mezhep fakihleri için en uygulanabilir hale getirmiştir. Nitekim konuya temas eden fakihlerin temel referansı İbnü’s-Salâh

yerine daha çok Nevevî olmuştur. Bunun en bariz sebebi, Nevevî'nin mezhepteki râcih görüşün belirlenmesi hususunda olduğu gibi birçok konuda mezhep fakihlerince mutemet kabul edilmesi olarak zikredilebilir.

İbnü's-Salâh'ın "müstakil müctehid" ve "müstakil olmayan müctehid" şeklindeki ikili tasnifinde geçen kurucu (müstakil) ictihad ehliyetini haiz olan müctehidden beklenen, doğrudan Kitap ve sünnetten hüküm istinbatında bulunmak veya teâruz eden deliller arasında ictihadda bulunmasıdır. Dolayısıyla müstakil müctehid için belli bir mezhebe bağlı olarak ictihad faaliyetinden söz edilemeyeceğinden onun mezhep içi tercih faaliyetiyle de ilişkisinin olmayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ictihadı neticesinde ulaştığı hükümle amel etmek zorunda olan müstakil müctehid için râcih görüşün bağlayıcı olduğu sonucuna da varılabilir. İlmî seviye bakımından müstakil müctehidle aralarında net bir ayırım olmayan müntesib müctehidler kurucu imama muhalefeti söz konusu olduğunda mezhebin genel yapısıyla uyumlu olan görüşleri mezhebe ilhak edilmiş, böyle olmayan görüşler ise mezhepten sayılmayıp reddedilmiştir. Fakat bu durum müntesib müctehidler mezhep dairesinden çıkarmamaktadır. Zira bu seviyedeki müctehidler, her ne kadar intisap ettikleri imamın usûl ve ilkeleri çerçevesinde ictihad faaliyetini yürütsele de mutlak ictihada da güç yetirebildiklerinden mezhep imamına belli bir düzeyde muhalefetleri kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla bunların mezhep mensubu olarak görülmeleri tabî bir durumdur.

Müctehid tabakaları içerisinde mezhep içi faaliyetler noktasında ashâbü'l-vücûh ile ashâbü't-tercihin en belirleyici konumda yer aldığı söylenebilir. Örneğin ashâbü'l-vücûhun mezhep içindeki en önemli faaliyet alanlarından birisi mezhep imamının açık bir görüşünün olmadığı meselelere ilişkindir. Diğer bir ifade ile hakkında hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü ortaya koymaktır. Bu tür durumlarda tahrîc yoluyla elde edilen farklı vecihler ortaya çıkmakta ve mezhebin fürû-i fıkıh kaynaklarında sıklıkla zikredilen bu vecihler arasında ehl-i tercih fakihler ise tercih faaliyeti yürütmüşlerdir. Tabii bu tercihler mezhepte belirlenmiş birtakım tercih kriterleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. İlmî yeterlilik bakımından ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşamayan ashâbü't-tercihin mezhep içindeki en önemli faaliyeti, ashâbü'l-vücûhtan sâdır olan farklı vecihler arasında tercihte bulunmaktır. Böylece mezhepteki râcih görüşü belirleyen tercih ehli fakihlerden akla ilk gelen Râfiî ve Nevevî olmaktadır. Nitekim Râfiî ile Nevevî, mezhep görüşlerinin ayıklanıp (tenkih) yazılma-

sında (tahrir) oldukça önemli rol oynayarak mezhepte amele esas teşkil edecek görüşleri tespit etmişlerdir.

“Hüffâzü'l-mezheb ve nekaletüh” mertebesinde bulunanların ictihaddan ziyade asıl vazifelerinin herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın mezhep görüşlerini olduğu gibi nakletmeleridir. Mezhep fakihlerinin ilk dört tabakadakilerin taklidine cevaz vermeleri kanaatinden yola çıkarak bu mertebedekilerin gerçek anlamda müctehid kabul edildikleri, mezhep hâfızı ve nakilcilerine ise mecazen müctehid ismi verildiği söylenebilir. Dolayısıyla esasında bu mertebedekiler mukallid sayılmakla birlikte mezhep kitaplarından nakille fetva vermeye ehil görülmeleri onların mahza mukallid olmadıklarını göstermektedir.

Kaynakça

Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1. Basım, 2003.

Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 21/432-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000.

Apaydın, H. Yunus. "Kemalpaşazâde'nin 'Tabakâtü'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?" 99-104. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Aslan, Mahsum. *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Ateş, Mustafa. "Taklid-İctihad Kavramları Bağlamında İbn Âbidî'nin Tabakâtü'l-Fukahâya Dair Özgün Yaklaşımı". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 547-570.

Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.

Aybakan, Bilal. "Şâfiî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 38/233-247. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.

Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'l-Bâcûrî 'alâ şerhi Fethi'l-karîbi'l-mücîb*. thk. Muhammed Salâh b. Velîd Nuveydir. 3 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nûr, 1. Basım, 2015.

Bakır, Musa Kazım. *Horasan Şâfiîliği ve Râfiî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Belfakîh, Abdullah b. Huseyn. *Matlabü'l-îkâz fî'l-keîlâmi 'alâ şey'in min ğureri'l-elfâz*. thk. Mustafa b. Hâmid b. Sümeyt. Kuveyt: Dâru'd-Diyâ, 1. Basım, 2017.

Bennânî, Abdurrahman b. Câdullah el-Ezherî. *Hâşiyetü'l-Bennânî 'alâ şerhi'l-Mahallî 'alâ metni Cem'î'l-cevâmi'*. 2 Cilt. y.y.: Dâru'l-Fıkr, 1982.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah. *Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*. thk. Mustafâ Hilmî - Fuâd Abdülmün'im. İskenderiyye: Dâru'd-Da'va, 1979.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb (el-Mukeddîmât)*. thk. Abülazîm Mahmûd ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 2007.

Çınar, Fatih. "İbnü's-Salâh'ın Fetva Usûlünün Bazı Temel Meselelerine Dair Değerlendirmeleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2020), 460-485.

Çınar, Fatih. "Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme". *bilimname* XLIV/1 (2021), 577-609.

Daîrî, Meryem Muhammed Sâlih. *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 2012.

Doğan, Ahmet. *İmam Nevevî ve Fetva Anlayışı*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ebû Mu'nes, Râid Nasrî. "İtticâhâtü fukahâi's-Şâfiyye fî tahdîdi as-hâbi'l-vücûh". *Mecelletü'l-Mîzân li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Kanûniyye*, 1-38.

Ebû Zehra, Muhammed. *İmam Şâfiî*. çev. Osman Keskiöglü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Tâmir. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2011.

Güler, Hasan. *Şâfiîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-fakîh ve'l-müte-fakkîh*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 1996.

Heytemî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *el-Fetâva'l-kübrâ el-fikhiyye*. thk. Abdüllatîf Abdurrahman. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Heytu, Muhammed Hasan. *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.

Hubeyşî, Fehd Abdullah. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. y.y., ts.

İbn Berhân, Ahmed b. Ali. *el-Vusûl ile'l-usûl*. thk. Abdülhamîd Ali Ebû Zenîd. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1. Basım, 1984.

İbnü'r-Rif'a, Ebu'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed. *Kifâ-yetü'n-nebih şerhu't-Tenbih fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Baslûm. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2009.

İbnü's-Salâh, Takiyüddîn Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şeh-rezûrî. *Fetâvâ ve mesâilü İbnü's-Salâh ve me'ahû Edebü'l-müftî ve'l-müs-teftî*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1986.

İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvahhâb b. Ali. *Cem'ü'l-cevâmi' fî usû-li'l-fikh*. thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.

İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvahhâb b. Ali. *Raf'ü'l-hâcib 'an muh-tasari İbni'l-Hâcib*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmev-cûd. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1999.

İdrûs, Sâlih b. Ahmed b. Sâlim. *eş-Şâfiyye fî beyâni istilahâti'l-fu-kahâi's-Şâfiyye*. 2 Cilt. Mâlânc: Matbaatü'l-Hacûn, 1996.

İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsi ve Değerlendiril-mesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 65-86.

İşsiz, İbrahim. *Şâfiî Mezhebinde Ashâbü'l-Vücûh*. Şırnak: Şırnak Üni-versitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Karaman, Hayreddin - vd. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2014.

Kavâsımî, Ekrem Yûsuf Ömer. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Ammân: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 2003.

Kaya, Eyyüp Said. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2001.

Kaya, Eyyüp Said. "Tabakat (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm An-siklopedisi (DİA)*. 39/292-294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araş-tırmaları Merkezi (İSAM), 2010.

Keskioğlu, Osman. "Müctehidlerin Dereceleri". *Diyanet İşleri Baş-kanlığı Dergisi* 6/9-10 (1967), 232-236.

Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü'l-Vücûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm An-siklopedisi (DİA)*. 3/472. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araş-tırmaları Merkezi (İSAM), 1991.

Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü't-Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 3/471. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.

Kürdî, Muhammed b. Süleymân el-Medenî. *el-Fevâidü'l-medeniyye fî men yuftâ bi kavlihî min eimmeti's-Şâfiyye*. thk. Bessâm Abdülvahhâb el-Câbî. Lübnan: Dâru Nûri's-Sabâh-Dâru'l-Ceffân ve'l-Câbî, 1. Basım, 2011.

Mağribiyye, Muhammed Târik Muhammed Hişâm. *el-Mezhebü's-Şâfiî dirâsetün 'an ehemmi mustalahâtihi ve eşheru musannafâtihi ve merâti-bu't-tercîhi fîhi*. Dımaşk: Dâru'l-Fârûk, 1. Basım, 2011.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

Müzenî, Ebû İbrâhim İsmail b. Yahyâ. *Muhtasarü'l-Müzenî fî furûi's-Şâfiyye*. thk. Muhammed Abdulkadir Şâhîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Narin, İsmail. "Celâleddin es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı". *Usûl İslam Araştırmaları* 30 (2018), 85-108.

Nedvî, Selmân el-Hüseynî. *el-İctihâd ve't-taklîd fî dav'i kitâbâti'l-İmâm Veliyyullâh b. Abdurrahîm ed-Dehlevî*. thk. Mücübü'r-Rahmân Atîk en-Nedvî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2010.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - vd. 27 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Okuyucu, Nail. *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1. Basım, 2015.

Önder, Muharrem. "Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi". 614-642. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.

Özdemir, Muhittin. *Şâfiî Furû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşle-riyle İlgili Kavramların Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Özel, Cihad. *Şâfiî Mezhebinde "Kavl" Ayrımı ve Nevevî Tarafından Tercih Edilen Kavl-i Kadîm*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Özer, Hasan. "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 353-374.

Râfiî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz el-ma'rûf bi's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh*. thk. Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Sakkâf, Alevî b. Ahmed. *el-Fevâidü'l-mekkiyye fî mâ yehtâcuhû talebetü's-Şâfiîyye*. thk. Hümejd b. Mes'ad b. Sâlih el-Hâlimî. y.y.: Merke-zü'n-Nûr, ts.

Seyyid Bey, Muhammed. *Fıkıh Usûlü (Medhal)*. İstanbul: Düşün Ya-yıncılık, 1. Basım, 2010.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *er-Red ala men ahlede ile'l-ard ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin fard*. Kâhire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dî-niyye, ts.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ-Dâru İbn Hazm, 4. Basım, 2011.

Şahin, Osman. *İslâm Hukukunda Fetva Usûlü*. Samsun: Ondokuz Ma-yıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Muhammed Vehbe ez-Zuhaylî. 6 Cilt. Beyrut-Dimaşk: ed-Dâru's-Şâ-miyye-Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1992.

Temel, Nihat. *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-ilmîyye fi'l-mezâhibi'l-erba'a*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü-sü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Hasan Güler

Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1. Basım, 2019.

Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2018.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahadır. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. thk. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1992.